

KATARZYNA WARMIŃSKA

A lengyel tatárok vallási identitása¹

Uram, Ön tatár? – Igen, muzulmán vagyok...

A lengyel tatárok közössége egyike a jelenleg Lengyelországban élő legcsekélyebb lélekszámú etnikai csoportoknak. A társadalomkutató számára ez a közösség vallási jellege – a lengyel tatárok muzulmánok –, illetve emigrációs-telepes származásuk tekintetében érdekes (az Arany Horda birodalmából jöttek).

Fejtegetéseim középpontjában a lengyel tatárok vallási identitásának problematikája áll, különösen a vallási és etnikai aspektusai közötti viszony, ami a környezetüktől való különbözőségük érzetének konstruálását meghatározza.² A lengyel tatárok vallási és etnikai identitásának vizsgálatai azt mutatják, hogy elválaszthatatlan összefonódás tapasztalható e két kontextus között (melyeket „muzulmánsgként” és „tatárságként” határoztam meg), és ezek gyakori összefonódása a vallás etnicizálódásának nagymértékű előrehaladottságáról tanúskodik.³

1 A tanulmány a *Przeгляд Religioznawczy* c. folyóirat 2000/1 számában jelent meg.

2 A lengyel tatárok identitásának problémakörét tárgyalva az alábbi fogalmak három jelentési szférája közötti kölcsönös viszony elemzésére összpontosítottok: „muzulmánsg”, „tatárság” és „lengyelség”. Véleményem szerint ezekkel a kulcsfogalmakkal lehet megérteni azt a módot, ahogyan a vizsgált közösség tagjai megkonstruálják környezetükkel szembeni különbözőségüket. Vallási azonosságuk az iszlámhoz kötődik, az etnikai a származásukhoz, a nemzeti pedig a lengyel illetőségükhöz.

3 A kutatást 1991 és 1994 között végeztem Białystokban, Sokółkában és Gdańskban élő (iszlámhívó) lengyel tatárok körében. Összesen negyven interjút készítettem harminc személlyel. Ki-választásuk vegyesen történt: céltudatosan – a vallási és etnikai vezetők, illetve a csoport közösségi életében aktívan résztvevők esetében (15 interjú); „hólabda”-technikával pedig a többi esetben. Problémaorientált interjúkat készítettem valamennyi olyan személlyel, aki vallási hovatartozását „muzulmánként” határozta meg. Ez tudatos választás volt részemről, mivel kutatói érdeklődésem középpontjában kizárólag azok a tatárok álltak, akik iszlámhívók.

Az etnicizálódás folyamata, vagy másképpen a tatár identitás vallási és etnikai aspektusának egymásra rakódása számos területen megmutatkozik. Itt ezek közül kettőt fogok tárgyalni. Az egyik a csoport tagjai vallási identitásának a tartalma (a „muzulmánosság”), ami a vallási jelenségek klasszifikációjában fellelhető dualizmusnak, mint a vallás etnicizáció kifejeződése kontextusában mutatkozik meg, a másik pedig a „muzulmánosság” és a „tatárság” közötti viszonylat a csoport etnikai különbözőségének konstruálásában.

Bevezetés

Mielőtt rátérnék az előzőekben jelzett probléma megvitatására, bemutatom a tatár közösség legfontosabb jellemzőit⁴.

Az első tatárok a Litván Nagyfejedelemség területén jelentek meg a XIV. században, az Arany Horda felbomlása után. Számukra kedvező feltételek mellett telepítették le őket, földet, személyi és vallási szabadságot biztosítva katonai szolgálattért cserébe. Csupán néhány olyan időszak adódott, melyekben a nekik adományozott privilégiumok korlátozva voltak (XVII. sz.). A közösség lélekszámát a XIV. századtól a XIX.-ig tizenegynéhány ezerre becsülik. A tatár népesség által sűrűbben lakott helyek Vilna és környe, Troki, Minszk, Słonim és a Podlasie területe voltak.

A két világháború közötti években a tatárok az egyik legkevesebb főt számláló kisebbséget alkották Lengyelországban. Létszámuk öt és hat ezer között ingadozott. Ekkor közülük legtöbben a vilnai (2500), a nowogródeki (novgorodi) (2200) és a białystoki (640) vajdaságokban éltek. Ebben az időszakban két tatár szervezet jött létre: egy vallási – a Muzulmán Vallási Szövetség –, és egy etnikai: a Lengyelország Tatárjainak Kulturális-Oktatásügyi Szövetsége. Mindkét szervezetnek saját kiadványai jelentek meg, melyekben vallási, etnikai és művelődésügyi témájú cikkeket publikáltak. Ezekben az évtizedekben alakult ki a tatár etnikai és nemzeti ideológia, melyről a szűkkörű, de nagyon aktív tatár értelmiségi csoport folytatott vitákat, illetve propagálta azt.

A II. világháború és az azt követő évek nagy változásokat hoztak a közösség helyzetében. A Lengyelország keleti vidékeiről a Nyugati Területekre irányuló migráció a tatárokat is érintette. Többségük elhagyta a tatárok által évszázadok óta lakott Vilna és Nowogródek környékét és áttelepült a Visszaszerzett Területekre. A 60-as években pedig megkezdődött a tatároknak az a ma is

4 Lásd még Ali Miśkiewicz 1992;1993.

tartó migrációs hulláma, melynek során Białystok környékére költöznek, ahol a két háború között földijeik egy csoportja lakott. Ilyenformán erőfeszítések történtek a csoport újraegyesítésére, illetve a háború és az azt követő időszak által szétszaggatott közösségi kapcsolatok felújítására.

A Muzulmán Vallási Szövetség adatai szerint a Lengyelországban élő lengyel tatárok közössége összességében 1990-ben kb. 3000–4000 főt számlált, bár pontos népszámlálást ezidáig nem végeztek körükben. Az országban összesen hat muzulmán egyházközség, három mecset, továbbá két imaház működik, és épül egy medresa (korániskola) Białystokban⁵. Valamennyi egyházközségben évek óta folyik vallásoktatás gyermekek számára. 1992-ben létrehozták a Lengyel Köztársaság Lengyel Tatárjainak Szövetségét a háború előtti Lengyelország Tatárjainak Kulturális–Oktatásügyi Szövetsége tradíciójának folytatásaként.

A 90-es években megújult és virágzásnak indult a közösség meghatározó személyiségei által folytatott kiadói tevékenység. Nem szabályos időközönként, ám megjelennek a „Muzulmán Élet”, a „Lengyel Tatárok Évkönyve”, az „Islám Világa” és az „Emlékezet és Idő” című folyóiratok, melyek az iszlám problémáiról, a tatár hagyományokról és a lokális közösség számára fontos ügyekről írnak.

A „muzulmánóság”: a lengyel tatárok identitásának vallási dimenziója⁶

Mit jelent muzulmánnak lenni beszélgetőpartnereim értelmezésében? Muzulmánnak lenni Lengyelországban jónéhány évtizeden keresztül egyenlő volt a lengyel tatár léttel. Az identitás etnikai és vallási aspektusának összefonódása jellemző tulajdonsága a vizsgált csoport számos tagjának. A nem lengyelországi muzulmánokkal az utóbbi tizenegynéhány évben kialakult egyre gyakoribb kapcsolatok azonban megrendítették a „minden lengyelországi tatár muzulmán, és minden lengyelországi muzulmán tatár” meggyőződés igazságát. Ez a változás azt okozta, hogy a közösség vallási sajátosságát kijelölő szimbolikus határok jelenleg kétféle módon rajzolódnak meg. A lengyel tatárok egy része önmagát elsősorban a muzulmán közösséghez való tartozás kategóriáiban látja, mások viszont egyszerre fordulnak az etnikai és a vallási sajátosságok felé is. A tatárok egy bizonyos része számára a közösség vallási saját-

5 A lengyelországi tatár népesség legnagyobb közössége ma Białystokban – kb. 2000 fő – és környékén (600) él. Egyházközségeik működnek Białystokban, Kruszynianyban, Bohonikiben, Varsóban, Gdańskban és Gorzów Wielkopolskiban. Meg kell jegyezni, hogy a jelenleg Lengyelországban élő, nem muzulmán tatárok száma nem ismeretes.

tosságai elválaszthatatlanul összekapcsolódnak a helyi, „magunkfajta” – „tatár iszlámmal”. Mások viszont a vallás megreformálásának, a mindenféle helyi színezettől való „megtisztításának” és az ortodox iszlám felé fordulásnak a feltétlen szükségességét látják. A „tradicionalisták” igyekeznek megtartani a tatár „lelki birtokállapotot”. Szerintük természetes és kívánatos állapot a „tatárság” és a „muzulmánáság” szinonimákként való értelmezése úgy, *„ahogy mindig is volt”*, és a tatár hagyománytól idegen újdonságok bevezetését kerülni kell. A tradicionalisták aggodalmuknak adnak hangot az idegen eszméknek és nézeteknek a közösségre, illetve azokra a tatár hagyományokra gya-

- 6 A „társadalmi identitás” fogalmát olyan interakciós folyamatokban létrejött jelenségként értelmezem, melyek során az egyének kölcsönösen interpretálják és definiálják saját, illetve más aktorok cselekedeteinek jelentését, a valóság adott részletének – melybe az adott pillanatban belekerültek – önmaguk által elfogadott érzékelési perspektívájával megegyezően alkalmazkodva az adott társadalmi helyzethez. A társadalmi identitást kutatva figyelmünket a világ fogalmi klasszifikációs folyamataira kell irányítanunk, és az egyének által alkotott és felosztott mentális modelleket kell vizsgálnunk. A hovatartozás, a sajátság (magunkfajtaság) és a másság e modellekben rejlő kategóriái képezik a társadalmi alanyok közti szimbolikus határok kijelölésének alapját. A határ percepciójában bennrejlő változások tudata lehetővé teszi a valóság közös interpretációinak, bizonyos szimbólumegyüttesre való közös irányultságnak egyfajta viszonyulási egyezményként működő megérését és megteremtését, melyhez viszonyítva az egyének meghatározhatják saját helyüket a társadalmi világban. A határok az azonosságtudat védelmét szolgálják, kijelölve a másoktól megkülönböztetett, sajátként érzékelt területeket. A több társadalmi csoporthoz való tartozás azt okozza, hogy az egyén a társadalmi világ több komponensét internalizálja, melyek együtt funkcionálnak, megteremtve a konkrét ember szociálpszichológiai egészét. A helyzettől és a társadalmi partnerektől függően az egyén azt az identifikációját használja (azt demonstrálja), amelyet helyénvalónak véli. Meg kell azonban jegyezni, hogy az identitások, rugalmasságuk mellett a végtelenségig nem változóak, és nem teljesen önkényes választásoktól függenek, ami megegyezik azzal az általános megállapítással, hogy nem vehet részt bárki bármely társadalmi csoportban, mivel mindegyik meghatározza saját határait (Mach 1994). A vallási identitás, lévén a társadalmi azonosulás egyik formája speciális emberi tevékenységekre és szükségletekre, gyakran szokások és rituálék formájában kodifikált értékekre, szimbólumokra, mítoszokra és hagyományokra vonatkozik, melyek az empíria feletti valósághoz viszonyulnak. A vallás mint rendszer vallási szimbólumok által megformált jelentéseket közvetít, melyek lehetővé teszik az adott életstílus, a speciális metafizika, az ethosz és a világnézet közötti összeegyeztethetőség létrejöttét. Itt kulcsszerepet tölt be a rituálé (a szent viselkedési forma), ami mindenekelőtt módot nyújt a megélt világ és a képzelte világ egy egészben való összekapcsolására, amely tartalmazza a hangulatokat, motivációkat és a metafizikai képzeletet széles körét (Geertz 1992). Az etnikai azonosulás viszont elsősorban az adott csoport más közösségekkel szembeni kulturális jellegeinek alapján kerül meghatározásra. A csoport tagjai által önmaguknak, vagy/és más emberek által a csoportnak tulajdonított közös származásra és közös kultúrára alapozódik (Roosens 1994). A kultúra különböző elemeiből állhatnak össze az adott csoport etnikai határai. Ez lehet a nyelv, saját közös megnevezés, a közös származás mítosza, történelmi emlékezet vagy a vallás.

korolt befolyása miatt, melyek szerintük a közösség számára a folyamatosságot, a különbözőség érzését és az egységiséget biztosították. Az „újítók” viszont vallásuk miatt aggódva el akarják törölni az iszlámtól idegen helyileg kialakult színezeteket, és igyekeznek annak „helyes” formáját megadni. Ők alkotják az új, igazhitű iszlámkövetők közösségét, amely elsősorban egy egész sor, főleg a vallási gyakorlathoz kapcsolódó tatár szokást iktat ki. Emiatt különösen nagy hangsúlyt helyeznek a vallásoktatásra és olyan tájékoztató anyagoknak a hívók rendelkezésére bocsátására, melyek részletes útmutatókat tartalmazva ismertetik az egyes muzulmán vallási szertartásokat.

Kétségtelenül egyetértés van a vallási értékek kultiválásának tekintetében, amit a közösség létezésének szempontjából a leglényegesebbnek tartanak, és a vallásból az olyan elemek kiiktatásának tekintetében is, amelyek az iszlám alapelveivel ellentétben állnak. A vita arról a módról folyik, hogy a tatárok „muzulmánóságát” hogyan értelmezzék és alakítsák: vajon az iszlamizáció által vagy a hagyomány folytatása által?

A viták és az ellentétek a „tradicionalisták” és az „újítók” között elsősorban a változások fokáról és kiterjedéséről szólnak. A „tardicionalisták” egyike így nyilatkozott: *„Amit most azok a fundamentalisták művelnek, akik ide eljutnak, az a mi 600 éves lengyelországi iszlám hagyományunk törvénye ellen van. Hídfőt akarunk belőlnünk csinálni missziójuk számára, mert az iszlám minden kis hasadékon keresztül egyre inkább benyomul Európába. Én „lelki birtokállapotunk” megtartásának, és nem a muzulmán országok mintájára történő iszlamizálásunknak a pártján vagyok. (...) Attól tartok, hogy a fiatal nemzedéket helytelenül befolyásolják, és majd olyan célokhoz használják fel őket, melyek országunk érdekeivel ellentétesek”.* (Donnerstag 1992). A probléma, ami az „iszlamizáció” fenyegetésének esetében felmerül, nem csak annak a kérdése, hogy hogyan kellene a hibákat „kijavítani”, hanem az is, hogy milyen értékek alapján épüljön fel a közösség identitása: iszlám-ortodox, iszlám-tatár vagy tatár szempontok szerint. A hitújítók között az első változatnak nagyon kevés elkötelezettje van. A muzulmán ortodox értékek és normák terjesztésének pl. az arab szokásvilággal együtt nincs esélye (erről később szövegek).

Felmerül tehát a kérdés, hogyan határozzák meg vallási különbözőségüket a lengyel tatárok, azaz hogyan definiálják „muzulmánóságukat”.

Válaszadóim véleménye szerint nélkülözhetetlen eleme különbözőségük meghatározásának a vallás: az iszlám. A tatárok 600 éves lengyelországi jelenlétük során nem asszimilálódtak a vallás terén és a „vallási birtokállapot” megtartásának erős tendenciája tapasztalható körükben. Nem kerültek el

viszont őket a keresztény környezetükhöz való asszimilálódás bizonyos tendenciái; többféle átvételt, kölcsönzést lehet megfigyelni, de azok nem olyan jelentősek, hogy az iszlámra alapozott közösségi határokat elmosásák.

Mégis a tatár etnikai csoport sok más muzulmán közösségre jellemző speciális folyamaton ment keresztül, melynek lényege, hogy a normatív iszlám ráarakódott az adott társadalom kultúrájára.

A tatár vallási tevékenységek szférájának elemzése egy, a vallási szertartások klasszifikációjának módjában megnyilvánuló sajátos dualizmus létezését mutatja ki.⁷ Ha megnézzük a tatár vallási tevékenységeket, azoknak kétféle dimenzióját lehet megkülönböztetni. Az első az iszlám hagyományból következik, a másik a tatár szokáshagyományra alapozódik. Másképp fogalmazva, meg lehet különböztetni azokat a vallási tevékenységeket, amelyek az ortodox iszlám értelmezésének tatár perspektívájából eredeztethetők, és azokat, melyeket úgy fognak föl, hogy a tatár vallási szokásokból származnak. Ez a vallási gyakorlatnak olyan megoszlásában fejeződik ki, melyek közül egyeseket „iszlámként”, másokat „tatárként” lehet jellemezni.

Az „iszlám” szertartások az ortodoxiáról, vagyis arról a módról alkotott megotott képhez kötődnek, mely alapján a vizsgált személyek az általuk gyakorolt iszlám alapvető elveit és az abból eredő kötelességeket értelmezik. A meginterjúvoltak egyharmada vallásuk öt alapelemét az iszlám alapvető elvének ismerte el. A többiek az ortodox iszlám kulcselemének a napi ötszöri imádkozás kötelezettségét, vagy vallásuk olyan jellemző tulajdonságait vélték, mint pl. a tisztaság fenntartásának kötelessége, valamint az alkohol és a sertéshús fogyasztásának tilalma. A megkérdezettek egy része a vallás alapve-

7 Mint C. Geertz írja, az univerzális és elméletileg egységesített muzulmán hit, hiedelmek és rituálék rendszere különböző módon adaptálódik a lokális körülményekhez. Gyakran a „magasabb” normatív iszlám mellett funkcionál annak egy „alacsonyabb”, népi, nem formális verziója. A vallás e két aspektusa közötti dichotómiát a vallási szövegekben és kommentárookban kifejezésre juttatott rituálék és hit, illetve a meghatározott muzulmán közösségekben valóban realizált hit és rituális gyakorlat közötti különbségként is lehet illusztrálni. L. Holy a muzulmán társadalmak vallásáról és szokásairól szóló könyvében a szudáni berti törzs példáján annak módjára hívja fel a figyelmet, ahogyan ez a csoport a vallási tevékenységeket klasszifikálja. Ezeket a tevékenységeket két csoportra osztják. Az első csoportba azok tartoznak („dín”), amelyek megegyeznek az ortodoxiával. A második csoportot pedig azok a szokásban lévő tevékenységek („awaid”) teszik ki, amelyeket nem tartanak a Korán tanításaival ellentmondónak. Ezeket az iszlámból származó szokásokként interpretálják, bár ezt a hagyományt sajátosan magyarázzák, speciális jelentéssel és ranggal ruházva fel azt. A berti törzs vallási gyakorlatának jellege más muzulmán közösségekhez viszonyítva nem képez kivételt, mivel, írja L. Holy az iszlám olyan típusú vallás, amely különböző helyi szokásokból eredő gyakorlatokat is magába foglal. (Holy 1991).

tő determinánsaként a Tízparancsolatban lefektetett elveket említette, melyek vélmeményük szerint univerzális normák alaptényezői.

A „tatór iszlám” – mert ezzel a meghatározással élnek a vizsgált személyek – elsősorban egy mindennapos ünnepi szertartás, olyan családi körben megtartott ünnep, mely egybegyűjti a közösség tagjait. A vallási hagyomány meghatározza azokat a rituális tevékenységeket, amelyek az ember életének ciklusaihoz, születéséhez, halálához, házasságkötéséhez, imáihoz és ünnepeihez kötődnek.

Ahogy fentebb említettem, az imamondás kötelességét a tatárok a vallás gyakorlásának legfontosabb kulcselemeként tartják számon. A megkérdezett személyek többsége azonban nem mondja el ötször a mindennapi imát, bár tudatában van annak, hogy ezt a kötelezettségét muzulmán ember nem mulaszthatja el. Ezt a tényt interpretálva elsősorban a „*nálunk, a mi környezetünkben ezt így csinálják*” magyarázattal éltek. Az interpretációnak egy másik gyakori módja az az állítás, hogy „*ebben a környezetben ezt másképpen nem lehet*”. Az előbbi a tatór szokásra való hivatkozás, az utóbbi a külső tényezőkre, melyek között élnek. Az első változatra ezek a megnyilatkozások jellemzőek: „*Itt a mi közösségünkben nagyon kevés olyan ember van, aki betartja a napi ötszöri imádkozást és általában vallásunknak ezeket az alapelveit.*” (6.)⁸ „*Imádkozás ötször. Azért ne túlozzunk. Ezt nálunk inkább csak a fanatikusok csinálják.*” (2.)

A második változat illusztrációiként az alábbi nyilatkozatrészletek szolgálhatnak: „*Tekintettel a körülményekre, melyek között élünk, péntekenként imádkozunk. Naponta ötször lenne muszáj, de nincs rá lehetőség, alkalmazkodnunk kell.*” (9.) „*A lehetőségekhez mérten imádkozok. A mi körülményeink között ötször lehetetlen. Az irodában, a munkahelyen még hajbakapnának velem. Elmondani az egész imát, azt nem, csak együtt másokkal.*” (11.)

Az ötszöri ima kötelességét más imádkozási rendszeresség koncepciója váltotta fel. Normává és gyakorlattá váltak a péntekenként, a mecsetben elmondott imák, némely esetekben pedig a minden nap reggel és este, valamint ünnepek és más vallási események alkalmával megtartott szertartások. Viszonylag magas rangot szerzett a pénteki ima, bár nem feltétlen kötelességként viszonyulnak hozzá. Jelentősége valószínűleg abból a tényből ered, hogy a vizsgált személyek többsége sok imát nem tud önállóan elmondani, így tehát, mint mondják, könnyebb valakivel vagy valaki után ismételni azt.⁹

8 A zárójelben feltüntetett számok az interjúk számát jelölik

9 A megkérdezettek közül senki sem ismeri a koráni arab nyelvet.

A hívók szerint a közös imádság, amilyen a pénteki szertartás is, erősíti és szorosabbá fűzi a vallási és közösségi kapcsolatokat. Némelyek úgy vélik, hogy a közös imák jobbak és hatékonyabbak, mint az egyéniek, mivel nagyobb erőt rejtenek magukban. Egyik beszélgetőpartnerem erről így nyilatkozott: *„Az arabok naponta ötször imádkoznak, a tatárok viszont hetente egyszer, ha összejönnek, vagy ünnepek alkalmával (...) a tatárok hangosan imádkoznak, mivel nem mindenki ismeri az imákat, így együtt ismétlik és alkalomadtán tanulják is azokat. A tatárok együtt imádkoznak, ez megtartja közöttük a kapcsolatot.”* (27.)

Mint beszélgetőpartnereim mondták, mindenkinek, aki az ima elmondásához készülődik, kötelessége a tisztaság állapotában lenni. A kézmosáshoz a Korán parancsaiból eredő megszeghetetlen kötelességként viszonyulnak. A hívónek, ha nem tiszta, nincs joga elkezdni az imát. A kézmosás az ima rituális szekvenciájának elválaszthatatlan része. Az egyik fiatal tatár a következő módon beszélt erről: *„Ahogy imádkoztam, szertartást vittem véghez, enélkül nem érvényes az egész.”* (5.) Másikuk így vélte: *„Tisztának kell lenni. Ha valóban imádkozni kell, akkor azt helyesen kell tenni.”* (13.) A „tisztaság” kategóriája a fizikai tisztaságra vonatkozik. Elsősorban a test és a ruházat tisztaságának megőrzését értik alatta. A megtisztuláshoz elsősorban a fürdő vétele szolgál.

A tisztaság kategóriája a vallási gyakorlat más, a szokások szférájába tartozó területeire is vonatkozik. Így például a gyermeket az „azan” szertartása előtt meg kell fürdetni. A nő a menstruációs időszakban nem böjtölhet Ramadan idején, mert nem tiszta. A tisztaság megőrzésének kontextusában magyarázzák a mecsetbe lépés előtti cipőlevetés szokását. Megjelennek azonban olyan vélemények is, melyekben e szokás másfajta interpretációja rejlik: *„A mecsetben szőnyegek vannak, ahová cipő és papucs nélkül lépünk be, és ezekre a szőnyegekre ülünk le sorban (...) Ha mindenki sárosan rámenne a szőnyegre, akkor nem térdelnél le.”* (4.) Ahogy látszik, az imához való viszonytal ellentétben, ebben az esetben különböznek a nézetek.

A fentebb már említett dualizmusnak, vagyis a közösség általi, a vallási szertartásokat „tatárra” és „iszlámra” való megosztásnak különösen érdekes képét adja az áldozathozatal rituáléjával (Kurban Bajram) kapcsolatos tevékenységek és jelenségek interpretációja. Ennek az ünnepnek nagy jelentősége van a csoport vallási identitásának a megtartásában, mivel a rajta való részvétel csaknem általános, és ez lehetőséget ad a csoport tagjai közötti kapcsolatok megőrzésére, a rang, amit e szertartásnak tulajdonítanak igen jelentős. Maga a rituálé a szimbolikus gyakorlatoknak egy összetett szekvenciáját képezi,

melyek eredete éppúgy felfedezhető az iszlámban, mint az évtizedeken át kultivált tatár vallási hagyományban.

A vizsgáltak egy része megkérdőjelezi az ezzel az ünneppel kapcsolatosan meglévő szokásokat. Kritizálják a jelenlegi vallási gyakorlatot, mivel meg vannak győződve arról, hogy azt a valódi iszlám szokással, és a különböző nem kívánatos helyi eredetű „elváltozások” létével nem lehet összeegyeztetni. Itt a sokólkai imám véleményét lehet idézni, aki azt írta, hogy „*a különböző Lengyelországban elterjedt Kurbannal kapcsolatos szokásoknak nincs alapja és megerősítése az iszlám alapelveiben, és azokat helyi, gyakran nemzetiségi szokásoknak kell tekinteni, melyek állandó változásoknak vannak kitéve. Ezeknek a szokásoknak a fokozatos kiiktatására kell törekednünk. Íme néhány példa ezek közül a szokások közül: hogy a Kurban előtt a kakas járjon levágásának helyszínére vezetése közben; hogy a Kurban vágás a mecset kertjében történjen*” (Islamski serial – *Uczymy się Islamu, sokszorosított kézirat*). Minden bizonnyal ezzel összefüggésben felmerültek kétségek a rituáléval kapcsolatos olyan aspektusokkal szemben, mint például az áldozati állat fajtája, valamint arról, hogy az hímnemű legyen vagy sem. Különösen nagy vitát kavart a baromfi feláldozása. Az érvek, melyek ezt a gyakorlatot ellenzik különbözőek, kezdve a tisztán technikai jellegűektől – „*Leginkább bikát. Marhát vagy bárányt. Baromfifélét nem, mert utána valahogy szét is kell osztani.*” (9.) –, a koráni tradíciókra való hivatkozásig. Az egyik vallási életben tevékenyen résztvevő ember úgy vélte, hogy „*kakas már többször nem lesz, mert az ilyen helyi színezet. Az idősebbek egy része ellenzi. A háború előtt nem volt kakas. Safarewicz imám hozta szokásba a kakast azért, hogy halála után felébressze az Utolsó Ítélet bíráit.*” (33.) Az ilyen igyekezetek hatása tükröződik vissza az alábbi megnyilatkozásban: „*A Kurban áldozat. Bika vagy bárány. Kakas is lehet, valamikor azt is vágtag, ez úgy szokásba jött a környékünkön, de most megtiltották. Nálunk az emberek nincsenek meggyőződve e tilalom indokoltságáról.*” (12.) A meggyőződés hiánya a hagyományos szokásokról való lemondás tekintetében eredhet abból a tényből, hogy sok tatár számára a kakas megengedhető helyettesítője az áldozati állatnak, ami a potenciális áldozathozók többsége számára elérhető, legalábbis az anyagi szempontok miatt. „*A háború előtt is adtak kakast. Ha valaki szerényebb körülmények között élt és valami sajátját akarta adományozni, akkor kakast is adott.*” (17.) „*Ván, aki azt gondolja, hogy a lehetőségektől függően vágjanak kakast.*” (27.) Úgy tűnik, hogy a vallási életben aktívan résztvevők erőfeszítései eredménnyel járnak. Míg 1991-ben a Kurban Bajram alatt Bohonikiban kakast vágtag, 1993-ban már bikát és bárányt.

Ugyanezen emberek szerint nem feltétlenül szükséges a hímnemű, sőt rituális értelemben „tisztá” állatok feláldozása. A szerintük helyénvaló iszlám gyakorlatra hivatkozva úgy vélik: *„A levágott állatnak nem muszáj hímneműnek lennie, ez a muzulmán országokban sincs így. A bikát tenyésztik, kell, hogy legyen nőstény is, ez nem ilyen rendelkezés. Ha egyszer úgy veszem meg, honnan tudjam.”* (33.)

A megkérdezettek egyike így foglalta össze a Kurban Bajram „tatar” és „iszlám” verziója közötti eltérések meglétét: *„Hiányzik a megfelelő tudás és nehéz újdonságokat kikényszeríteni. A Jugoszláviából származó imám segít, de az idősebbek ezt ellenzik és haragszanak érte.* (33.) Az említett imám azonban úgy véli, hogy *„ha helyi színezetek vannak, amelyeket nemzetiségi jellemzőkként kezelünk, rendben van, de ha az iszlám alapelveiként viszonyulunk hozzájuk, akkor nincs. Pokolra jutnak azok, akik Mohamedétől eltérő szabályokat vezetnek be.”* (34.)

A fent leírt helyzet a vizsgáltak bizonyos részében kétségeket ébreszt az általuk kultivált iszlám „valódiságának” tekintetében. Egyikük véleménye szerint ő maga nem „valódi”, ha nem teljesíti a vallási kötelezettségeket. *„Az, aki naponta ötször imádkozik, Ramadankor böjtöl, az igazi muzulmán. Tisztességesnek kell lenni. Én nem vagyok igazi.”* (13.) Egy másik kérdezett azt állította, hogy ő biztosan nem igazi muzulmán, mivel annak elsősorban kötelessége imádkozni tudni és *„(...) Ha hisz abban, amit olvas, akkor értenie is kell és hinnie abban, hogy amit olvas, az az Istenhez szól és, hogy ő igazi muzulmán.”* (15.) *„Igazi? Az, aki betartja ezt az összes vallási szabályt. Úgy gondolom, hogy én biztos nem vagyok az, mert nem tartom be mindegyik alapszabályt.”* (6.)

Hasonló megállapítással élt az egyik beszélgetőpartner az összes lengyel muzulmánra vonatkozóan: *„Az, aki betartja a szabályokat (igazi muzulmán). Lengyelországban nincsenek ilyen igaziak, mert az az igazi, aki minden szabályt betart, nem iszik alkoholt és a böjtöt is tartja. Talán az öregek, esetleg a nagyon fiatalok.”* (8.) Az igazi muzulmán ember tulajdonsága viszont a kérdezettek többsége szerint a vallási szabályok szerinti élet, vagyis az iszlám törvényeinek betartása, olyanoké, mint: a napi ötszöri imádkozás, böjt a Ramadan hónapjában, az alkohol és a sertéshús fogyasztásának mellőzése és az Istenbe vetett mély hit.

Az iszlámhívő társaik magatartásával szembeni kiritkusság ilyen fokával mégsem osztozott mindenki. *„Számomra nincs igazi vagy nem igazi. Muzulmán az, aki hisz az iszlámban, az neki a valódi alapszabály, de ha valaki nem, lehet mondanivaló, hogy nem igazi muzulmán. Viszont a nem igazi muzulmán az olyan, aki nem tiszteli a vallást, de nálunk Lengyelországban ilyenek nincsenek, még nem voltak.”* (14)

A kétségek felmerülésének fontos oka az, ha magukat más muzulmánokkal hasonlítják össze (a médián keresztül, vagy arab egyetemisták vallástanító-

ként folytatott tevékenységének megfigyelése által), a közösségen belül működő, a vallási életben tevékenyen résztvevők által támogatott, már említett „újító” szárny, és a Boszniából származó imám révén. Az arab muzulmán gyakorlathoz való viszonyulás egyrészt a saját vallási gyakorlattal szembeni, már említett kritikusságot hozza elő. Másrészt azonban egyfajta különállóság, különbözőség érzését is kiváltja – a tatár vallási gyakorlat másságának érzését az „idegen” arabbal szemben, mivel tőlük nagy kulturális távolság választja el a tatárokat. A tatárok, a kérdezettek szerint modern, európai mentalitásúak: *„Mi elhatárolódunk ettől, mi európai módon élünk. Voltam Marokkóban, láttam mi van ott.”* (7.) *„Az arabokat a szokás és a mentalitás szférájában negatívan látják, az elmara-dottság és a tudatlanság képviselőiként”.* Az egyik megkérdezett szerint: *„... A muzulmán tatárok már döntően nyugati stílusúak, az arabok viszont, akik itt laknak, továbbra is ki vannak zárva és csak a sajátjaikkal vannak kapcsolatban. (...) Náluk a férfi befolyása óriási. (A nők) hagyományos módon öltözködnek. Nálunk a lakótelepen van egy idevalósi, aki arabhoz ment hozzá, és hagyományos módon öltözik. Az arab nők élete nagyon nehéz. Az én feleségemnek nagyobb jogai vannak, mint nekem.”* (15.)

Ezzel ellentétben a szokások szempontjából magukhoz közelieknek tartják a Litvániában és Fehéroroszországban élő muzulmánokat: *„Ha Beloruszról, vagy Litvániáról van szó, hát ott a mi muzulmánjaink voltak, nincs semmi különbség. Itt is. Hogyha a messzebiekről van szó, hát azt nem tudom, soha nem voltam még arra messzebb.”* (4.) A sokólskai egyházközség tagjai pozitívan viszonyulnak a Boszniából érkezett vallási vezetőhöz, aki a kilencvenes évek elején telepedett le Sokólkaban. Mindamellet, hogy nem a közösségből származik, és eleinte nem beszélt lengyelül, az arab muzulmánokhoz képest, akikkel a tatároknak leggyakrabban dolguk volt (éveken keresztül arab egyetemisták oktatták a vallást) őt vallásilag és kulturálisan közelinek látják.

A kultúra szférájában a tatárok és az arabok között meglévő távolság a megkérdezettek némelyike szerint befolyással van arra, hogy más muzulmánok nem értik meg a tatár iszlámot. *„Ott más a civilizáció, más a kultúra. A mi kultúránk a volt keleti területek kultúrája, novogródeki (novgorodi) kultúra. Mi oda be voltunk olvasztva, ők viszont el jönnek ide más országokból, más kontinensekről és sokmindent nem értenek. Nekik a mi tatár tradícióink teljesen idegenek.”* (29.) *„Nekik más alapelveik, más szokásaik, szigorú szabályaik vannak”.* (10.)

A kérdezettek számára azoknak, akik vallásilag közelállónak érzik magukat az arab muzulmánokhoz, a különbségek lényege a kölcsönzésekkel és helyi színezetekkel teli tatár iszlámban van. Ők azt mondták, hogy *„Nálunk most egész máshogy gyakorolják a vallást. A lengyel tatárok veszítettek egy kicsit vallási*

tevékenységeikből, néhány dolgot átalakítottak. Na és létrejöttek helyi színezetek is. Például magában az arab nyelvben az eloroszosítás.” (1.) „Bizonyos értelemben vallási különbségek vannak. Itt sok a más vallásból eredő hatás. Most nálunk egy kicsit másképpen van, mint azelőtt, mielőtt kezdtek az arabok idejönni. Nem tudom pontosan, ezek részletek. Például azelőtt a mecsetben valamilyen fejedőt kellett viselni, mert állítólag ennek így kellett lennie. Idejöttek az arabok és azt mondták, hogy nem kell. Valamikor órákig tartott az istentisztelet, most másképp van...” (8.) Meg kell jegyezni, hogy az arabokról alkotott kép megosztott a lengyel tatárok körében, és nem egyezik azzal a képpel, ami róluk a lengyel tudatban létezik. A sztereotípiák szerint az arab lusta, kétszínű, koszos, agresszív, számító, nem tiszteli a nőket és vallási fanatikus. A tatárok esetében úgy az iszlámmal meglévő közösségérzet, mint a személyes tapasztalatok azt okozzák, hogy nem osztják ezt a sztereotípiát, és az „arab” etnikai elnevezés náluk a „muzulmán” fogalom szinonímájaként funkcionál.

Érdekes azonban, hogy az általam vizsgált személyek egy része mély szakadékokat érez önmaga és a nem tatár származású lengyel muzulmánok között. Ez abból ered, hogy a tatárok a vallásukat megváltoztatókhöz (még azokhoz is, akik az iszlámra tértek át) igen negatívan viszonyulnak, és bizonyos bizalmatlanság rejlik bennük a neofiták indítékainak tisztességével szemben. A kérdeztettek úgy vélik, hogy a vallást, melybe valaki beleszületett, és melyben nevelkedett, nem szabad megváltoztatni. „Nagyon rosszul teszik. Amilyen vallásba beleszületettél és felnevelkedtél, maradj is abban.” Némelyek hozzátézik, hogy: „A lengyel muzulmánok hagyományában minden más vallásra térthez gyanakvással viszonyultak, mert azt gondolják van valamilyen célja. Amilyen vallásba beleszületettél és felnevelkedtél, maradj is abban.” (29.) Ez a vélemény szerintem jól tükrözi a tatároknak saját vallásukhoz való viszonyát. Annak gyakori kinyilatkoztatása mellett, hogy az a muzulmán, aki teljesíti vallási kötelezettségeit, a tatároknak a szokások jogára alapuló vallási hovatartozása elsősorban a muzulmán családból való származás révén eredeztethető, és ebben az értelemben elsődleges jellege van.

Amint említettem, számos lengyel tatár véleménye szerint azok, akik felvették az iszlámot, nem mindig tisztességes szándékok által vezérelve cselekednek. Gyakran anyagi haszon szerzését vélik az iszlám felvétele melletti döntés motivációjá mögött. „Azok, akik úgy vették fel, nem gyakorolják a vallást. Csak látszólag csinálták az egészet, a pénzért. Na mert idejön egy ilyen ember és kapcsolatba akar kerülni az arab országokkal, de nem tud, mert katolikus.” (14.)

Ezenkívül beszélgetőpartnereim egy része osztja azt a nézetet, mely szerint a tatárok az egyetlen jogosultjai annak, hogy magukra a lengyelországi muzulmánok megnevezést használják, ami bizonyos fokig megerősíti a „min-

den lengyelországi tatár muzulmán és minden lengyelországi muzulmán tatár” sztereotípiá létezésének erejét.

A vallásra alapozott etnikai identitás építésének folyamata: a „muzulmánosság” és a „tatárság”

A vallás különböző mértékben befolyásolhatja az etnikai folyamatokat. Kezdve attól a helyzettől, amikor az etnikai identitás alakulásának alapvető, meghatározó tényezője (pontosan kijelöli a mieink és az idegenek közötti határokat), azon át, amikor annak egyik (kisebb vagy nagyobb mértékben központi) aspektusa, egészen addig a helyzetig, amikor megnehezíti például a nemzeti hovatartozás érzésének kialakulását (Sadowski 1991). A vallási közösségek gyakran szorosan összefüggnek az etnikai közösségekkel. Számos esetben meg lehet figyelni az egyik identitásból a másikba való könnyű átjárás folyamatát, és azok kölcsönös egymásra rakódását és megerősítését. Így van ez a lengyel tatárok esetében is, akik igyekezve kijelölni saját etnikai különállóságukat, a vallási kontextus felé fordulnak. Mi több, a vallás az etnikai különállóság építésében központi szerepet tölt be.

Beszélgetőpartnereim különbözőképpen jelölték meg az általam „tatárságként” meghatározott etnicitás és a „muzulmánosság” közötti kölcsönös összetartozást. Az iszlámot többé-kevésbé központi elemmé téve, az etnikai identitásukról feltett kérdésre azonban egyikük sem határozta meg önmagát csak és kizárólag a „tatárság” révén. Milyen szerepet tulajdonítanak tehát a lengyel tatárok a vallásnak közösségük etnikai sajátosságainak kijelölésében?

Az elkészített interjúk alapján a beszélgetőpartnereket két alapvető kategóriába lehet sorolni. Az elsőbe azok a személyek tartoznak, akik a közösség egyedi voltának képét két elem, vagyis a „muzulmánosság” és a „tatárság” összekapcsolása által építik fel úgy, hogy az egyiknek nagyobb rangot tulajdonítanak („tatár muzulmán”, „muzulmán tatár”). Ez különösen jól látható azoknál a tatároknál, akik a tradicionalisták csoportjához tartoznak, és a „tatár iszlámot” kultiválva a „vallási birtokállapot” megtartására törekednek.

A másik csoportot azok a válaszadók alkotják, akik önmagukat kizárólag a „muzulmánosság” („muzulmánok”) által határozzák meg: számukra a vallás önmeghatározásuk megformálásának független és legfontosabb kontextusát képezi, az etnikai jellemzőket pedig vitatják, elvetik vagy nem tartják lényegesnek. Meg lehet különböztetni még egy csoportot, melynek tagjai

azt vallják, hogy nincs feltétlen viszony az egyidejű tatár és muzulmán lét között.

„A tatár az muzulmán, a muzulmán az tatár”

Azok a személyek, akiket az első csoportba soroltam a közösség jellegzetességét két szférához, a „tatársághoz” és a „muzulmánáshoz” kapcsolódva látják. Véleményük szerint ezek a szférák egymással szorosan összefüggenek, bár a megkérdozettek különféleképpen jelölik ki, illetve érzékelik a közöttük fennálló viszonyt. Így a beszélgetőpartnerek egy részére (tatár muzulmán) jellemző, hogy a „tatárságot” és a „muzulmánágot” egyenértékű kategóriaként kezelik. Mások (muzulmán tatár) elsősorban a vallás szerepét határozzák meg, mint a csoport mibenlétét kijelölő tényezőt, viszont a „tatárság” itt nincs kihangsúlyozva, inkább mint másodrangú, de azért jelentős tényezőhöz viszonyulnak hozzá.

A „tatár muzulmán” csoportra tipikusan jellemzők a következő megnyilatkozások: *„A lengyelországi muzulmán, az tatár. A mi tatárjaink hozzászótkak ehhez.”* (25.) *„Nincs nálunk ilyen különbség. Egy Istenbe vetett hit van. A tatárság a muzulmán hittel együtt jár”* (7.) *„Térmézetesen tatár vagyok. A muzulmán egy kicsit szélesebb fogalom, mert a tatár az etnikailag...”* (2.) A válaszadóknak e csoportja számára a két szféra (vallás és etnicitás) olyan nagy mértékben lefedi egymást, hogy a „tatár” fogalom a muzulmán szinonímájává vált és vice versa. Ahogy interjúalanyaim mondták: *„A muzulmán az nyilván tatár, ugyanaz”* (3.) *„A tatár az ugyanúgy mint a muzulmán. Vágyishogy gyakorló. A tatárnak vallásgyakorlónak kell lennie.”* (12.) *„Én nem értem mi a különbség, muzulmán vagy tatár. Vágyis mondani azt mondják, hogy tatár.”* (13.) Mégis, erről már említést tettem, a beszélgetőpartnerek nem határozzák meg, ellentétben a második, a „muzulmán tatárok” csoportjával, hogy melyik elem fontosabb számukra.

A „muzulmán tatár” kategóriába sorolt személyek azt mondták, hogy a vallás – az iszlám – az a kritérium, ami nem csak jellemző minden tatárra, hanem kulcsfontosságú jelentősége van mindenek előtt a „tatárság” számára. Ezenkívül véleményük szerint a „muzulmánáság” biztosította a közösségnek „tatársága” megőrzését. A „tatárság” és a „muzulmánáság” közötti viszonyt így határozták meg: *„A tatár a muzulmán hit híve, és mert mi muzulmán hívők vagyunk számomra ez..., én inkább muzulmán vagyok, mint tatár, bár tatárnak kell lennem, mert ez a származásunk (...). Tudom, hogy tatár vagyok, de nem áll hozzám közel, hogy úgy mondjam a Tatár Köztársaság, énhozzám a mi hazánk áll közel.(...) Én már*

lengyel vagyok, de a származásom nem, a származásom az lengyel, csak a hitem muzulmán és a gyökereim talán tatárok? Lehet azt mondani, igen, hogy tatárok, de ez az iszlámhoz kapcsolódik és én azt fogadom el, hogy iszlámhívó vagyok, tehát inkább muzulmán, mint tatár.” (14.)

A két elem – a vallás és az etnicitás – összekapcsolása, a különbözőség érzés építésének alapjaként volt a leggyakrabban ismétlődő motívum a csoport-hovatartozásukról megkérdezett alanyok nyilatkozataiban.

A „muzulmán”

Azokat a megkérdezetteket, akik különbözőségérzetüket kizárólag a vallásra alapozva építik, szintén két csoportra lehet osztani. Az első csoport tagjai nem vonják kétségbe saját „tatárságukat”, de nem is hangsúlyozzák ki ennek a kategóriának a lényegességét a csoport különállóságának meghatározásakor. Helyette a „magunkfajtaság” kategóriájával élnek az általuk hitt valláshoz való kapcsolatban. A második csoport tagjaira jellemző mindenféle viszonytagadása azzal, ami tatár. Ezenkívül a „muzulmán” interjúalanyok különösen erősen hangsúlyozzák lengyeliségüket, magukat egyenesen lengyel muzulmánként határozzák meg.

Az első csoportba soroltak így beszéltek erről: *„Szerintem mindenekelőtt hívő vagyok, az általánosan elfogadott etika elveihez alkalmazkodom, és annak megtartása nem ütközik semmilyen fenntartásba.” (15.)* Egy másik megkérdezett nő úgy vélte: *„Nálunk néhány száz év óta elterjedt, hogy ez tatár. Ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy mi tatárok vagyunk. Mi iszlám hívők vagyunk (...) Nem értem miről van itt szó. Mindannyian muzulmánok vagyunk. Tártjuk saját hitünket, igyekszünk a mieinkkel házasodni. Saját temetőinkbe temetkezünk. Járunk az imaházba. Nyáron a vakáció idején egész Lengyelországból érkeznek ide muzulmánok imádkozni. A temetőben sok halottunk van az egész országból.” (4.)*

Azok az alanyok, akik magukról csak mint muzulmánokról beszéltek, úgy határozták meg önmagukat, hogy a „saját vallásuk” hívői, aminek kettős jelentése van. Először is ez kijelöli a vallási kategóriák szerinti csoporthatárokat. Másodszor egyfajta viszonyt képez az iszlám „magunkfajtaság” kategóriájához, ami tatárként van meghatározva. *„Én lengyel vagyok, vagyis a nemzetiségem lengyel, de a vallásom tatár – muzulmán. Lengyelországban megfelelőbb azt mondani, a muzulmán vallás.” (2.)* *„Na a vallásunk az muzulmán, úgy hogy a magunk módján imádkozunk, a magunk módján olvasunk.” (23.)*

A második csoport tagjaira jellemző, a „tatársággal” szembeni negatív viszony megkülönböztetett érzelmi töltést tartalmaz. Az egyik vizsgált személy határozottan a megértés teljes hiányát fejezte ki azzal szemben, hogy őt a „tatár” elnevezéssel illessék. *„Minek ezt a pseudo „tatárt” hozzáadni ahhoz, hogy meghatározzuk a lengyel muzulmánót (...) Lengyelországban muzulmánok vannak, de nem tatárok. Vannak muzulmánok, és olyanok, akik egyszerre lengyelek és muzulmánok.”* Egy másik nő így határozta meg e fogalom használatának önmagára vonatkoztatott helytelen mivoltát. *„A tatár, ez így talán helytelen – muzulmán. Én muzulmán vagyok. Tatár, az nem. De mi csak muzulmánhívők vagyunk. Lengyel muzulmánok.”* (10.)

Léteznek néhány okok, amelyek megmagyarázzák a „tatársággal” szembeni negatív viszony eredetét. Az ebben érintett személyek elsősorban az újí-tók irányzatával vannak kapcsolatban, amiről fentebb már írtam, ami azt jelenti, hogy figyelmüket az iszlámra, mint a csoport sajátosságának alapvető determinánsára összpontosítják. Feltételezhető az is, hogy ez a hozzáállás nem kizárólag a valláshoz fűződő kapcsolatok manifesztációjának szükségességéből adódik, hanem válasz arra a negatív, a környezet által is osztott sztereotípiára, ami (ezeknek az alanyoknak a meggyőződése és tapasztalata szerint) a tatárokról létezik. Ez kifejeződik a beszélgetőpartnereknek a „tatár” etnikai névhez való viszonyában is, amelyet szerintük kívülről húztak rájuk.

A vizsgált személyeknek kétféle viszonya van a „tatár” meghatározáshoz, mint rájuk ragasztott etnikai névhez. Vannak akik nem tartják helyénvalónak és nem azonosulnak vele. Mások nagy távolságot és ellenszenvet éreznek e meghatározással szemben és sértőnek tartják azt. Az előbbire tipikusan jellemző állítás: *„Itt Lengyelországban mi mind muzulmánok vagyunk, tatároknak, muzulmánoknak neveznek benniünket. Nem helyes, mert én tatár nem vagyok, benniünket így neveznek – tatárok. Mert nekiünk más vallásunk van, nem katolikus. Itt Lengyelországban mi mind muzulmánok vagyunk.”* (3.) *„Tatárok, ez már olyan mintha valami gúny-név lenne, valaki valamikor kimondta, az alpnév a muzulmánok...”* (9.)

A második csoportra pedig az alábbi válasz jellemző: *„A tatárok az nem hangzik jól. A muzulmán az jobban. Azt mondani, hogy tatár sértő, megbélyegzés. Az arabok azt mondják, nem tudják, kik azok a tatárok, és ők muzulmánót mondanak. Jobban hangzik a muzulmán, mint a tatár. Te tatár pofa, ez ilyen rossz képzetértésítés. Ilyen módon különböztetik meg a tatárokat, mert az ő hitük eltér az általánosan jellemzőtől.”* (35.) Némelyik alany a „tatár” meghatározáshoz akarata ellenére ráhúzott stigmaként viszonyul, és a névhez való viszonyuknak negatív, gyakran mély érzelmeikkel átítatott színezete van. Ennek a hozzáállásnak az okát tár-

gyalva figyelembe kell venni, hogy a vizsgált személyek nyilatkozataiban gyakran jelentek meg olyan helyzetekről szóló történetek, melyekben a „tatár” kifejezést az interakciós partnerek pejoratív jelentésben használták. Az egyik interjúalany mesélte: *„Néhányszor már volt ebből bajom, olyasmi, hogy a katolikusnak nem tudsz a kedvébe járni, és akkor már ordít, hogy „tatár pofa.” Egyszer még föl is akartam jelenteni ezért, de aztán jött, kezdett kérlelni. Egy alkalommal, mikor Alladinnak neveztek rávettem magam. Mert így mondják ránk tatárookra. Ha valami nincs rendben, akkor már az ilyen kiabál, hogy tatár pofa, mert ez már egy másik, nem katolikus vallás. Ő úgy ordibál, ahogy neki tetszik.”* (3.) A „tatár pofa” kifejezés számos nyilatkozatban előkerül, mint sértő kifejezés példája, melyet különösen konfliktushelyzetekben alkalmaznak a szóban forgó közösség tagjaival szemben. Ebben a kontextusban az etnikai névvel szembeni távolságot mindegyik előtt a „mi” és az „ők” viszony származékként lehet értelmezni, ahol az etnikai különbségek elmosódnak és a vallásiakon van a hangsúly, de nem csak és kizárólag az iszlámra alapozott identitás építésének tudatos folyamatán.

Itt meg kell jegyezni, hogy az interjúalanyok többi tagjával kapcsolatban („tatár – muzulmán”, „muzulmán – tatár”) nem lehet a saját etnikai névvel szembeni távolság meglétét tapasztalni. Amellett, hogy gyakran a „muzulmán” meghatározással felváltva használták, identitásuk fontos determinánsaként funkcionál. Meg kell mondani, hogy az adott közösség által használt nevek nagyon viszonylagosan, és úgy változnak, ahogy a helyzet, melyben az interakció zajlik (muzulmán és nem „tatár pofa”). Ezen kívül a csoport által használt neveknek nem feltétlenül kell egybeesniük azokkal, melyeket a környezet használ rájuk, és a közösségnek lehet egy neve saját maga számára (pl. muzulmán) és egy másik a környezet számára (pl. tatár).

„Nem minden tatár muzulmán”

Ahogy az elején említettem, a beszélgetőpartnerek egy része (akik határozottan kisebbséget alkotnak) osztja azt a nézetet, hogy a tatárnak nem muszáj muzulmának lennie. Íme néhány tipikus nyilatkozat: *„A tatárnak nem feltétlenül kell muzulmánnak lennie. Vannak buddhista, pravoszláv és katolikus tatárok. Úgy, mint például katolikus spanyol. Tatárok vannak a Krimben. Vannak katolikus tatárok is és muzulmán tatárok is. Mindenütt vannak.”* (21.) *„A tatárnak nem kell muzulmánnak lennie. Nálunk a tatárok mind muzulmánok. Nálunk beleszületik valaki egy tatár családba, akkor automatikusan muzulmánna válik, legfőképpen később átér.”* (1.) Azt lehet mondani, hogy az interjúalanyok tudatában vannak saját közös-

ségük specifikumának, melyre két elem együttes fellépése jellemző: a „tatárságé” és a „muzulmánóságé”. Véleményük szerint ez nem egy olyan jellegzetesség, amely minden tatárt meghatároz, mivel ahogy az egyik alany mondta: *„A tatár egy csoport képviselője, mint a cseh, vagy az orosz. A vallástól független nemzetiségé.”* (22.) Egy másik megkérdezett véleményének megerősítését keresve H. Sienkiewicz személyére hivatkozott, aki szerinte: *„(...) tatár volt, de nem volt muzulmán.”* (19.)

Összegzés

A tatár identitás meghatározásában az etnikai és a vallási elem összekapcsolása nagyon jellemző és számos területen megjelenik. Ez éppúgy vonatkozik az etnikai kategóriák szerinti különbözőség kiépítésének a folyamataira, mint arra, amikor a közösség kijelöli vallási sajátosságait. Egyszer a vallás, másszor az etnicitás játszik kulcsszerepet a szimbolikus határok kijelölésében. A vizsgált személyek döntő többségének esetében a „muzulmánosság” és a „tatárság” kölcsönös egymásrarakódásáról és szoros összekapcsolódásáról, valamint az egyik identitásból a másikba való könnyű átjárásról lehet beszélni. Mi több, a vallás rendszere megőrzi és erősíti az etnicitást, és ebben a dimenzióban az identitás alakulásának alapvető meghatározó tényezője. Az olyan esetekben viszont, amikor a határok eltörlése vallási kritériumokra alapozva történik, az etnicitás erősíti a csoport más muzulmán közösségekhez kapcsolódó identitását.

A tatárok által kultivált iszlám nem csak a muzulmán közösségekre általában jellemző folyamatok eredményeképpen etnicizálódott. A fő funkció, melyet az (a tatár gyökerekhez való fordulásként értelmezett) etnicitás betölt, mindenek előtt a „vallási birtokállapot” – vagyis a tatárok vallási gyakorlatának a „más” muzulmánokhoz, itt „arabokhoz”, „igazi muzulmánokhoz”, vagy az „ortodoxiához”, mint a csoport által osztott bizonyos ideához viszonyított sajátosságainak visszaigazolása. Az etnicizáció a gyakorolt vallás speciális jellemzőinek „jogerőre emelésére” szolgál. Emeli annak jelentőségét, a megismételhetőség érzését biztosítja, az időbeliségét, a tradícióét és a gyökerekéét. Lehetővé teszi a „mieink” és az „idegenek” közötti szimbolikus határok kijelölését, az identitás megtartását. Ez különösen jól látható a lengyel tatároknak a lengyel muzulmánokhoz, illetve az arabokhoz való viszonyának meghatározásakor.

Az „igazhitűségre” vonatkozó dilemmák, amilyenek a szóban forgó csoport tagjait is gyötrik, nem idegenek a világ más muzulmán közösségeitől sem,

melyek szintén az általuk gyakorolt vallás szertartásainak mindenféle szabálytalanságtól való megtisztításáért kifejtett intenzív erőfeszítések időszakait élik át, egy ortodoxabb iszlám felé törekedve. Ez a folyamat, vélik az iszlám kutatói, e vallás történetébe immanensen bele van írva. Jelenleg lehetetlen, hogy olyan helyzet jöjjön létre, melyben a tatárok lemondanának szokásaikról a hagyományaikban gyökeret nem eresztett, ortodox és normatív iszlámért.

A vallási és az etnikai azonosulás közötti viszony pedig olyan erős, hogy – mint az egyik interjúalany mondta: *„Az, aki elveszítette vallását, elveszítette tatárságát is. Azok maradtak meg tatárnak, akik a vallásuknál maradtak.”* (19.)

Az általam arról megkérdezettek, hogy tatárnak érzik-e, tartják-e magukat – nem volt olyan személy, aki ne tett volna említést ebben a kontextusban muzulmán vallási hovatartozásáról. Viszont a „muzulmánosság” – „tatárság” egyes kategóriáinak adott rang függvényében összpontosították figyelmüket a vallásra vagy az etnikaiságra. Számos esetben olyan helyzettel van dolgunk, melyben a vallás etnicizációjának folyamata a „tatárság” és a „muzulmánosság” két szálának olyan erős összefonódását okozza, hogy a kérdezettek nem érzékelik e két kontextus közötti különbségeket. Úgy tűnik, hogy a „muzulmánként” meghatározott alanyokra, akik nem tagadják „tatárságukat”, nem csak a „tatár” és a „muzulmán” fogalmak szinonimaként való használata jellemző, hanem az a sztereotíp elképzelés is, hogy „minden tatár muzulmán és minden muzulmán tatár”. Az ilyen viszonyulás fontos mutató a vizsgált közösség jellegének meghatározásához. A csoport vallási státuszát hangoztató megállapítás teljesen más értelmű lesz, ha figyelembe vesszük, hogy az önmagukról, mint muzulmánokról beszélő személyek esetében nem állíthatjuk egyértelműen, hogy csak a vallásra és nem az etnicitásra vonatkoztatnak. A „minden lengyelországi tatár muzulmán és a minden lengyelországi muzulmán tatár” sztereotípiának továbbra is megvan a maga aktualitása, bár szűkebb határok között és más kontextusban, mint régebben. Ez mindenekelőtt a vallás előrehaladott etnicizálódási folyamatának a meglétére mutat rá.

Fordította: Gombos Gyula

IRODALOM

- Donnerstag M., *Obecność islamu w Polsce w latach 1945–1992*, szakdolgozat, Papieska Akademia Teologiczna, Kraków 1992.
- Geertz C., *Islam Observed*, The University of Chicago Press, Chicago 1968.
- Geertz C., Religia jako system kulturowy. In: E. Mokrzycki (ed.), *Racjonalność a styl myślenia*, Wydawnictwo IFiSPAN, Warszawa 1992.
- Holy L., *Religion and Custom in a Muslim Society. The Berti of Sudan*, Cambridge University Press, Cambridge 1991.
- Islamski serial – Uczymy się Islamu*, Sokółka
- Mach Z., *Procesy rekonstrukcji tożsamości społecznej w krajach Europy Środkowo-Wschodniej*, „NOMOS”, 1994, nr 7–8.
- Miśkiewicz A., *Tatry polscy 1919–1939*, PWN Warszawa 1990.
- Miśkiewicz A., *Tatarska Legenda. Tatry polscy 1945–1990*, KAW, Białystok 1993.
- Roosens E., *Creating Ethnicity*, Sage, London 1989.
- Sadowski A., *Narody wielkie i małe. Białorusini w Polsce*, IR Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1991.
- Warمیńska K., *Tatry polscy. Tożsamość religijna i etniczna*, Universitas, Kraków 1999.

KATARZYNA WARMIŃSKA

RELIGIOUS IDENTITY OF TARTARS LIVING IN
POLAND. ARE YOU TARTAR? YES, I AM MUSLIM

Tartars living in Poland are one of the smallest ethnical groups and are considered peculiar and very interesting research subject. They are Muslims. What is their religious identity? How can the religious identity of the national minorities be described? How the religious identity should be treated while compared with ethnical background? In XIVth–XVth century the number of Tartars numbered a dozen or so thousands. Between WWI and WWII in Poland lived 5 to 6 thousand Tartars. Currently the number does not exceed 4 thousand. To ask about the religious identity is to research the feeling of belonging to big religious formations. Polish Tartars are Muslims, but above all, they are Tartars. What does it mean? It means, that to them their ethnical background is more important than the religious one.